

Nahivcilerle Belagatçıların Me'ânî Konularına Yaklaşımları ve Bunların Mukayesesi

Emrullah ÜLGEN*

Özet

Nahivcilerin ve belagatçıların dilsel konularda kendilerine ve yetiştikleri ekole özgü yaklaşım biçimleri, bu alanda farklı yorum ve değerlendirmelerin ortaya çıkmasına sebep olmaktadır. Her iki gruba göre dilbilimin amacı, dilsel olguları anlaşılır kılmak ve bu olguları en doğru bir biçimde muhataba ulaştırmaktır. Her ne kadar iki grup, gayede hemfikir olsalar da gerek yöntem bakımından gerekse dilsel araçlar yönüyle aralarında bazı farklılıklar vardır. Nahivciler, cümleyi oluşturan birimler arasında gramatik ilişkileri öncelikle belagatçılar retorik açıklamaları öncelikle değerlendirirler.

Anahtar Kelimeler: nahivciler, belagatçılar, nahiv, retorik açıklamalar, dilbilim

The Approach of Arabic Linguists and Rhetoricians in The Me'ânî and Comparison of These

Abstract

The unique approach format of Arabic linguists and rhetoricians leads to emergence of a lot of different interpretations and assessment about linguistic issues. Actually, the efforts of both groups in explaining the linguistic phenomena occur in the order of the words composing the sentence and in the axis of the meaning. Even though both groups agree on the goals, they have some differences in point of both methodological and linguistic instruments. While Arabic linguists give priority to grammatical relationships among the elements composing the sentence, the rhetoricians give priority to rhetorical explanation.

Key Words: Arabic Linguists, rhetoricians, syntax, rhetorical explanation, linguistik

* Yrd. Doç. Dr., Şırnak Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Arap Dili ve Belagatı A.B.D.
eulgen230@hotmail.com

Giriş

Belagat ilmi ile ilgili bazı konular, ilk dönemlerden itibaren dağınık bir biçimde de olsa dilbilimsel kaynaklarda yer almaktaydı. Nahiv âlimleri, kitaplarında bu konularla ilgili çeşitli yorum ve değerlendirmelerde bulunmuşlardır. Bu nedenle nahiv ve belagat ilimleri arasında birtakım ortak noktalar bulunmaktadır. Özellikle belagat ilminin üç ana unsurundan biri olan me'ânînin başlıkları arasında yer alan müsned ve müsnedün ileyhin durumları, fasl-vasl, kasr, hazf, takdîm-tehîr gibi birçok konuyu aynı ya da farklı başlıklar halinde nahiv kaynaklarında görmek mümkündür. Mesela kasr; nahiv ilmine özgü atıf, nefy ve istisnâ harflerinin farklı kullanımlarıyla doğrudan ilişkili bir konudur. Vasl-fasl ise te'kid, bedel gibi nahve özgü diğer başlıklarla iç içe bir konudur.

Günümüze ulaşan ilk nahiv kitabı olarak kabul edilen Sîbeveyh'in (ö. 180/796) *el-Kitâb* adlı eserinde, daha sonraları sistematize edilen belagat ilmi ile ilgili bir takım hususların varlığı dikkat çekmektedir. Sîbeveyh'in cümle ile ilgili aşağıdaki değerlendirmeleri bu bağlamda yorumlanabilir:

"Bu bölüm, kelamın tam (istikamet) ve imkânsız (muhal) olmasıyla ilgilidir. Bir söz; tam olmakla birlikte güzel, tam ama imkânsız, tam ama yalan, tam ama hatalı biçimlenmiş, imkânsızlıkla birlikte yalan şeklinde olabilir. Tam olmakla birlikte güzel olan söz, 'Sana dün geldim ve yarın geleceğim.' şeklindeki ifaden gibidir. Tam ama imkânsız söz, 'Sana yarın geldim, sana dün geleceğim.' şeklinde cümlenin başındaki ifadeyi sonundaki ifadeyle çelişkili kılmandır. Tam ama yalan söz ise, 'Dağı yükledim, denizin bütün suyunu içtim.' şeklindeki cümle gibidir. Tam ama hatalı biçimlenmiş söz, كَي رَيْدٌ يَأْتِيكَ ve قَدْ رَيْدًا رَأَيْتُ şeklindeki sözlerde olduğu gibi lafzî olması gereken yerde kullanılmamıştır. İmkânsızlıkla birlikte yalan söze gelince سَدُوفٌ أُتْرِبُ مَاءَ الْبَحْرِ أَمْسِ 'Denizin suyunu dün içeceğim.' şeklindeki ifaden gibidir."¹

1 Sîbeveyh, Ebû Bişr 'Amr b. Osmân b. Kanber el-Hârîsî, *el-Kitâb*, thk. 'Abdusselâm Muhammed Hârûn, (Kahire: Mektebetu Hancı, 1988), I, 25.

el-Kitâb'dan alıntılıdığımız bu paragrafta, Sîbeveyh'in cümle taksimini yaparken manayı esas aldığı görülmektedir. Zira onun *tam ama yalan* (المستقيم الكاذب) başlığını örneklediği, حَمَلْتُ الْجَبَلَ 'Dağı yükledim.' ve شَرَبْتُ مَاءَ الْبَحْرِ 'Denizin bütün suyunu içtim.' şeklindeki ifadelerde bu açıkça görülmektedir. O, حَمَلْتُ الْجَبَلَ örneğini literâl anlamdan ziyade ağır sorumluluk altında olan bir kimseyi ifade sadedinde mecâzî anlamda kullanmıştır. Bu da mecâzın sadece bir kelimeyi değil bütün cümleyi kapsaması sebebiyle belagatçıların, *el-mecâzu'l-mürekkeb* (terkibi mecâz)² diye adlandırdıkları belagî kavram kapsamında değerlendirilebilir. Bu noktadan hareketle sistematik olmasa da özellikle örnekler üzerinde yaptığı yorum ve değerlendirmelerde Sîbeveyh'in, belagatla ilgili birtakım hususlara temas ettiği görülmektedir.

Bazı dilbilimcilerce belagat ilminin kurucusu kabul edilen el-Câhiz (ö.255/869), *el-Beyân ve't-Tebyîn* adlı eserinde belagatla ilgili bazı kavram ve konular hakkında oldukça önemli değerlendirmeler yapmıştır. el-Câhiz, cümlelerin anlamsal boyutuyla ilgili şöyle retorik bir değerlendirmede bulunmaktadır:

*"Nasıl ki insanlar farklı tabakalara ayrılmakta ise, aynı şekilde halkın sözleri de farklı tabakalara ayrılmaktadır. Kelamın fasih, mantıksız, büyüleyici, güzel, çirkin, tiksindirici, hafif ve ağır vs. çeşitleri vardır. Bunların hepsi Arapça olup onlar, bunlarla konuşmaktadırlar. Ancak ben saçma lafızların saçma anlamlara götürdüğüne inanmaktayım. Bazı durumlarda mantıksız sözlere de ihtiyaç duyulmaktadır. Hatta bazen fasih, güçlü lafızlar, güzel ve hoş anlamlardan daha faydalı olabilir."*³

el-Câhiz'a göre kastedilen manaya hizmet eden doğru kelimenin seçimi önemli olmakla birlikte sözün söylendiği şartlara uyum da gereklidir. O, özlü ifadenin daha etkili, manaca daha net, herhangi bir anlam kapalılığı olmadan dinleyici tarafından daha açık anlaşılabilceğini söylemektedir.⁴ el-Câhiz, benzeri özgün yorum ve değerlendirmeleriyle belagat ilminin oluşumuna büyük katkılar sağlamıştır. Bu nedenle Şevkî Dayf, onunla ilgili şu tespiti yapmaktadır: "...Herhalde bütün bunlardan sonra el-Câhiz'in Arap dili belagatının tartışılmaz kurucusu olduğunu söylemekle abartıya kaçmış olmayız."⁵ Bu ifadede açıkça görüldüğü üzere Şevkî Dayf, bağımsız bir ilim olarak belagatı el-Câhiz'la başlatmaktadır.

Belagat ilminin tekâmül sürecinde rol alan önemli şahsiyetlerden biri de 'Abdulkâhir el-Curcânî (ö.471/1078)'dir. Arap dili belagatı ile ilgili araştırmalarda Kur'ân'ın dilbilimsel yönü ile klasik Arap şiiri arasında mukayeseye özel önem veren el-Curcânî'yi diğer dilbilimcilerden farklı kılan şey, *Delâilu'l-Îcâz ve Esrâru'l-*

2 Mecâzu'l-Mürekkeb ile ilgili detaylı bilgi için bkz. Teftazânî, Sa'deddin Mes'ûd b. Ömer b. 'Abdullâh, Muhtasaru'l-me'âni, (İstanbul: y.y., t.y.), s. 352; Bulut, Ali, Belagat, (İstanbul: İFAV Yay., 2013), s. 196.

3 el-Câhiz, Ebû Osman Amr b. Bahr b. Mahbûb el-Kinânî el-Leysî, el-Beyân ve't-tebyîn, thk. Abdüsselam Muhammed Hârûn, (Kahire: Mektebetu'l-Hancı,1998), I, 144.

4 el-Câhiz, I, 83.

5 Dayf, Şevkî, el-Belâga, (Kâhire: Dâru'l-Meârif, 1965), s. 57-58.

Belâga adlı eserleriyle Arap dili belagatını sistemli bir hale getirerek nahivden ayrı, bağımsız bir ilim sağlamış olmasıdır. Bu nedenle el-Curcânî, dilbilimcilerin çoğunluğu tarafından Arap dili belagatının kurucusu kabul edilmektedir.⁶

el-Curcânî, *Delâilu'l-İcâz* eserinde nazım teorisi adıyla özgün bir yöntem geliştirmiştir. Nazım teorisi, onun ifadesiyle isim, fiil ve harflerden oluşan kelime türlerinin birbirine bağlanmasıdır. Kelimeler arasında bağlantı sadece üç yoldan; ismin isme, fiilin isme, harfin de her ikisine bağlanması şeklinde yapılmaktadır.⁷ Bu yöntemde dilbilimcilerin geleneksel yaklaşımlarından farklı olarak nahiv ve belagat ilimleri arasında güçlü bir ilişkiye vurgu yapılmıştır. Bunu şöyle ifade etmektedir: “Bil ki nazım (sözdizimi), cümleyi nahiv ilminin gereklerine uygun olarak kurmandır. Ayrıca nahiv ilminin ilke ve usullerine göre hareket etmen ve herhangi bir tarafa kaymadan onun için belirlenen yöntemleri bilmen ve herhangi bir eksikliğe gitmeden belirlenen alanı muhafaza etmen gerekir.”⁸ el-Curcânî, bu tespitini * *إِيَّاكَ نَعْبُدُ وَإِيَّاكَ نَسْتَعِينُ* * *مَالِكِ يَوْمَ الدِّينِ* * *إِيَّاكَ نَعْبُدُ وَإِيَّاكَ نَسْتَعِينُ* * *صِرَاطَ الَّذِينَ أَنْعَمْتَ عَلَيْهِمْ* * *غَيْرِ الْمَغْضُوبِ عَلَيْهِمْ وَلَا الضَّالِّينَ* (Fâtiha, 1/1-7) ayetleriyle örneklemektedir: “Ayetin başındaki *مَالِكِ* kelimesi ise onun haberidir. *الرَّحْمَنِ* kelimesi, lafza-i celâlin sıfatı olup *الْعَالِيَيْنِ* kelimesine muzâftır. *الرَّحْمَنِ* kelimesi ise, *رَبِّ* kelimesi gibi art ard arda gelen iki sıfattır. *مَالِكِ يَوْمَ الدِّينِ* ayetindeki *مَالِكِ* kelimesi de sıfat olup *يَوْمَ* kelimesine muzâftır. *يَوْمَ* lafzı da *الدِّينِ* kelimesine muzâftır...”⁹ Örnek üzerinde yapılan i'râb tahlilinde görüldüğü üzere nahiv ve belagat ilimlerinin her ikisi de nazım teorisinde birleşmektedir.

Başka bir örnek de *وَلْتَجِدْنَهُمْ أَحْرَصَ النَّاسِ عَلَى حَيَوَةٍ* “Yemin olsun ki, sen onları yaşamaya karşı insanların en düşkününü bulursun.” (Bakara, 2/96) ayetinde nekra formunda gelen *حَيَوَةٍ* kelimesiyle ilgili değerlendirmesidir:

“İç dünyana müracaat ettiğinde ve duygularını arındırdığında ayetteki *حَيَوَةٍ* lafzının ayette geçtiği şekliyle nekra değil de *الْحَيَوَةِ* biçiminde marife gelmemesinin aklın takdirinin de fevkinde bir güzellikte, konumda ve letafette olduğunu görürsün. Kelimeyi marife yaptığında ise kelimedeki sıcaklığın ve çekiciliğin tam tersine döndüğünü görürsün. Bunun sebebi bu kelimeyle yaşamın bizzat kendisinin değil daha fazla yaşamın kastedilmesidir. Zira diri olan kişi hayata karşı daha hırslıdır. Ölü ise hayata ya da başka bir şeye karşı hırslı olamaz. Öyleyse ayette sanki şöyle denilmiştir: ‘Kuşkusuz sen onları, ne kadar yaşarlarsa yaşasınlar geçmişteki hayatlarına gelecek hayatı da katarak daha fazla yaşamak istedikleri hususunda insanların en hırslısı olarak görürsün.’”¹⁰

6 Dayf, el-Belâga, s. 160.

7 Ebû Bekr Abdülkâhir b. Abdurrahmân ‘Abdulkahir el-Curcânî, *Delâilu'l-icâz fî ‘ilmi'l-me’ânî*, nşr. Muhammed Reşid Rıza, (Beyrut: Dâru'l-Marife, 1994), s.15.

8 el-Curcânî, s. 70.

9 el-Curcânî, s. 288.

10 el-Curcânî, s. 193.

el-Curcânî, bir belagat kavramı olarak mecâzî, nahvî esaslar üzerine inşa edilen nazmın gereklerinden biri olarak görmektedir. Çünkü müfred bir kelime, cümle formuna intikal edip nahvî hükümler almadıkça pek bir anlam ifade etmemektedir. İstiâre sanatı ihtiva eden isim ya da fiil ögesi başka öğelerle muhakkak bir terkip içinde olması gerekmektedir. Örneğin, *وَاشْتَعَلَ الرَّأْسُ شَيْبًا* (Meryem, 4/19) ayette geçen *اشْتَعَلَ* fiili fesahatte en yüksek derecede de olsa bu özelliği tek başına değil de marife olarak gelen *الرَّأْسُ* kelimesi ve nekra olarak gelen *شَيْبًا* kelimeleri ile elde etmektedir.¹¹

el-Curcânî, kendisinden önceki dilbilimcilerin eserlerinden istifade etmekle birlikte özellikle belagatın üç önemli bölümünden biri olan me'ânî altında nahiv kavramını daha da işlevsel hale getirmiştir. Nahvi küçümseyen ve gereksiz görenleri eleştirmekte hatta bu tutumu Allah'ın kitabından yüz çevirmekle eşdeğer görmektedir. Kur'ân'ın anlaşılması için nahvin bilinmesi gerektiğini ifade etmektedir. Ona göre lafızların manaları kilitlidir ve onu açacak şey de i'râbdır. Çünkü gayeler lafızlarda gizli olup i'râb onu ortaya çıkarmaktadır. İ'râb sözün eksik ya da tam olduğu kendisine arz edildiği takdirde anlaşılabilen ayrıca sözün yanlış ya da doğru olduğu ancak kendisine başvurulduğu takdirde açığa çıkan yegâne bir ölçüttür.¹²

Bütün bu bilgilerden hareketle el-Curcânî'nin nahvi sadece i'râba dayanan tek yönlü bir ilim olarak değerlendirmedeği söylenebilir. Diğer bir deyişle nahiv ilmi el-Curcânî'yle birlikte, şekilsel bir yapıdan kurtulup daha işlevsel bir niteliğe kavuşmuştur. Ona göre nahiv ve belagat birbirinden ayrı iki unsur olmayıp tam aksine nahiv belagatın hizmetindedir. O, Arap dilinde anlamsal ve biçimsel unsurların kesin çizgilerle birbirinden ayrılmayacağını, terkipsel ifadelerin ayrıca hal ve makamla uyum içerisinde olması gerektiğini söylemektedir. Bu yönüyle kendisinden öncekilerin yaklaşımlarından farklı olarak en-nahvü'l-belâğî¹³ adlı yeni bir kavram geliştirmiştir.

Özetle Sibeveyh, derlediği dilsel materyallerden istikrâ (tümevarım) yöntemiyle istinbat ettiği kurallardan oluşturduğu *el-Kitâb* adlı eseriyle çoğunluk tarafından Arap nahvinin kurucusu kabul edilmiştir. Nahiv âlimlerinin birçoğu eserlerini, *el-Kitâb*'da ele alınan konuları açıklamak ya da yorumlamak suretiyle meydana getirmişlerdir. Arapçayla ilgili dilbilimsel çalışmaların nahvî yönü Sibeveyh ile tekâmül etmiş, daha sonra bu çalışmalar süreç içerisinde gelişerek cümle formlarının retorik yönlerinin izahını hedefleyen farklı nitelikte eserler vücuda gelmiştir. el-Curcânî'nin *Delâilu'l-İcâz* ile *Esrâru'l-Belâga* adlı eserleriyle zirveye ulaşan bu çalışmalar, Arap dili belagatını nahivden ayırarak bağımsız bir ilim olmasını sağlamıştır. Sibeveyh'in gramatik yoğunluklu tahlillerinden farklı olarak

11 el-Curcânî, s. 259.

12 el-Curcânî, s. 38.

13 Âmir, Fethi Ahmed, *Fikretu'n-nazm beyne vucûhi'l-icâz fi'l-Kur'âni'l-Kerim*, (İskenderiye: Münşeâtü'l-Maârif, 1991), s. 81.

el-Curcânî, daha çok gramatik formların işaret ettiği anlamsal incelikler üzerinde yoğunlaşmıştır.

Nahivcilerin ve belagatçıların kendilerine özgü yöntem ve araçlardan kaynaklanan yorum farklılıklarını, özellikle isim cümlesi, fiil cümlesi, hazf, kasr, icâz, takdîm-te'hîr gibi ana başlıkların analizlerinde bariz bir biçimde görmek mümkündür. Şimdi bu iki grup arasındaki yorum farklılıklarını, bazı temel başlıklar altında örneklerle ortaya koymaya çalışalım.

I. İsim ve Fiil Cümlesi

İsim cümlesi, mübtedâ ve haber olmak üzere iki ana öğeden oluşmaktadır. Özellikle haber ögesi ile ilgili nahivcilerin ve belagatçıların tahlillerinde birtakım nüanslar görmek mümkündür. Nahiv kitaplarında genellikle haberin kısımları, haberden mübtedâyâ dönen bir zamirin gerekliliği, haberin öne geçmesi ve hazfi gibi çeşitli konularda nahvin kendi sistematiği içerisinde geliştirdiği kurallar çerçevesinde birtakım gramatik analizlerin esas alındığı görülmektedir.¹⁴ Ancak nahiv kurallarının esas alındığı bir okuma biçimi, cümlelerden kastedilen anlam inceliklerini ortaya çıkarmada yetersiz olabilmektedir. Örneğin, *وَمَا كَانَ اللَّهُ لِيُعَذِّبَهُمْ وَأَنْتَ فِيهِمْ وَمَا كَانَ اللَّهُ مُعَذِّبَهُمْ وَهُمْ يَسْتَغْفِرُونَ* "Oysa sen onların içinde iken Allah onlara azap edecek değildi. Bağışlanma dilerlerken de Allah onlara azap edecek değildir." (Enfâl, 8/33) ayetinde geçen *وَمَا كَانَ اللَّهُ لِيُعَذِّبَهُمْ* cümlesinin haber ögesinin fiil formatında, *وَمَا كَانَ اللَّهُ مُعَذِّبَهُمْ* cümlesinin ise isim formatında gelmesi haricinde her iki cümle gramatik yapı itibarıyla birbirine oldukça yakındır. Bu farklılığın dikkate alındığı bir okuma biçimi, ayetin anlam inceliklerini keşfetmede daha isabetli olmaktadır. Zira belagatçılara göre fiil cümlesi şeklinde gelen haber ögesi, hudûs (meydana gelme) ve teceddüd (yenilenme) anlamlarını ihtiva etmektedir. Başka bir ifade ile haber konumundaki fiil zamansal nitelik taşıdığı için tedricilik ifade etmektedir. Müfred ya da isim cümlesi biçiminde gelen haber ögesi ise sübut (sabitlik) ve istimrâr (süreklilik) anlamlarını bildirmektedir.¹⁵ Buna göre *وَمَا كَانَ اللَّهُ لِيُعَذِّبَهُمْ* cümlesinin haber ögesi fiil formunda geldiğinden belirli bir zamanla mukayyed olup teceddüd ve hudûs anlamı ihtiva etmektedir. *وَمَا كَانَ اللَّهُ مُعَذِّبَهُمْ* ifadesinin haber ögesi ise isim formunda geldiği için muayyen bir zamanla sınırlı olmayıp sabitlik ve süreklilik manalarını ihtiva etmektedir. Anlam merkezli bu yorumlama biçimi diğer bir inceliği de ortaya koymaktadır. Şöyle ki birinci cümlede *وَأَنْتَ فِيهِمْ* ifadesinin delaletiyle, Hz. Peygamber içlerinde olduğu müddetçe kendilerine azap edilmeyeceği hususu vurgulanmaktadır. Dolayısıyla devamlı olmayan sınırlı bir

14 Konuyla ilgili bkz. Suyûtî, Ebu'l-Fazl Celâleddin Abdurrahman b. Ebî Bekr, el-Behçetu'l-mardiyye fi şerhi'l-elfiyye, (Kûm: Mektebetu'l-Müfid, t.y.), I, 97-106; İbn Hişâm, Ebû Muhammed Cemâleddin 'Abdullah b. Yusuf, Şerhu katri'n-nedâ ve bellu's-sadâ, thk. Muhammed Hayru Tu'ğme Halebî, (Beyrût: Dâru'l-Marife, 2005), s. 93-97; el-Berdâi, Sa'deddin Sa'dullâh, Hedâiku'd-dekâik, (Dımaşk:Matbaatu't-Terâkî, 1952), s. 84-96.

15 el-Kazvîni, Ebu'l-Meâli Celaluddin el-Hatîb Muhammed, et-Telhis fi ulûmi'l-belâga, (Kâhire: Dâru'l-Fikri'l-Arabî, yy.), s. 107; Teftazânî, Muhtasaru'l-me'âni, s. 352.

azaptan bahsedilmektedir. Bu nedenle haber ögesi, *يُعَذِّبُهُمْ* şeklinde fiil kipinde gelmiştir. İkinci cümlede ise tevbe ettikleri müddetçe Allah'ın kendilerine azap etmeyeceği mesajı verilmektedir. İbn 'Abbâs'ın ifadesiyle tevbe, Hz. Peygamber'in varlığı ile sınırlı olmayıp bütün zamanları kapsamaktadır.¹⁶ Bu cihetle süreklilik anlamı ihtiva eden bir olgu olmaktadır. Bu nedenle haber ögesi ikinci cümlede *مُعَذِّبُهُمْ* biçiminde isim kipinde gelmiştir.

Arap dili ve belagatını sistematize eden ve bu nedenle Arap dili belagatının kurucusu olarak da kabul edilen 'Abdulkâhîr el-Curcânî, cümlenin temel unsurlarından biri olan haber çeşitlerinin anlam farklılıklarıyla ilgili tespitler yapmaktadır. Haber ögesinin, cümlenin temel unsurlarından olduğunu ve bu öge olmadığı takdirde anlamın ortaya çıkmasının mümkün olmadığını ifade etmektedir. Ona göre isim ve fiil formunda gelen haber arasında belagat ilminde bilinmesi gerekli bir takım incelikler vardır. Şöyle ki, isim formunda gelen haberin asıl fonksiyonu teceddüt bildirmeksizin bir şeyde bir mananın varlığını tespit etmektir. Fiil formunda gelen haberin işlevi ise kendisinde var olan mananın aşama aşama gerçekleşmesi, yenilenmesidir. el-Curcânî, her iki durum arasındaki anlam inceliğini ayet ve beyitle şöyle izah etmiştir:

وَكَلْبُهُمْ بَاسِطٌ ذِرَاعَيْهِ بِالْوَصِيدِ “Köpekleri de mağaranın girişinde ön ayaklarını uzatmış yatmakta idi.” (Kehf, 18/18) ayetteki *بَاسِطٌ* ifadesi, *شَايَتْ* *وَكَلْبُهُمْ* biçiminde fiil kipinde gelmiş olsaydı, Ashab-ı Kehf'in 309 senelik sübut ve süreklilik arzeden uyku durumunu bildiren ayetin manasıyla uyumlu olmayacaktı. Bu nedenle haber ögesinin süreklilik manasını ihtiva eden *بَاسِطٌ* isim formunda gelmesi ayetin belagatına tam uygun düşmektedir.

“ *لا يَأْتِفُ الدُّرْهَمُ الْمَضْرُوبُ خِرْقَتَنَا لَكِنِ بَمِرِّ عَلَيْهَا وَهُوَ مُنْطَلِقٌ* ” *Basılmış sikke kesemize alızmaz; ama ayrılırken ona uğrar.*” beytin ana temasını cömertlik vasfı oluşturmaktadır. Bu vasıf kişide sürekli olduğu takdirde önemli olmaktadır. Dolayısıyla *وَهُوَ مُنْطَلِقٌ* biçimindeki ifade, bu manayı oldukça güzel bir biçimde yansıtmaktadır. Bu ifade yerine, *وَهُوَ يَنْطَلِقُ* şeklindeki kullanım ise şairin vermek istediği mesajı tam yansıtmamaktadır.¹⁷

Nahivcilerin ve belagatçıların isim cümlesi ya da fiil cümlesi bağlamında dilsel konulara yaklaşım farklılıklarını net bir biçimde ortaya koyan güzel bir örnek de *إِذْ دَخَلُوا عَلَيْهَا فَقَالُوا سَلَامًا قَالَتْ سَلَامٌ قَوْمٌ مُنْكَرُونَ* “*Yanına girdikleri vakit: “Selam!” dediler. O da: “Selam! Görülmedik bir topluluk” dedi.*” (Zâriyât, 51/25) ayet-i kerimesidir. Nahivciler, mansûb formdaki *سَلَامًا* kelimesi ile merfû biçimindeki *سَلَامٌ* kelimelerinin i'râb durumlarıyla ilgili çeşitli açıklamalar yapmışlardır. Nahiv ilminin önemli şahsiyetlerinden İbn Hişâm, *سَلَّمْنَا سَلَامًا* şeklinde¹⁸ bir takdir yaparak *سَلَامًا* keli-

16 Râzî, Ebû Abdillâh Fahreddin Muhammed b. Ömer Fahreddin, et-Tefsiru'l-kebir (Mefâhîhü'l-ğayb), (Beirut: Dâru'l-Fikr, 1981), XV, 163.

17 el-Curcânî, s.123,24.

18 İbn Hişâm, Ebû Muhammed Cemâluddîn 'Abdullâh b. Yusuf en-Nahvî, Muğni'l-lebib an kutûbi'l-e'arib, thk.

mesini mef'ûl-u mutlak olarak değerlendirirken, سلام عليكم şeklindeki¹⁹ diğer bir takdirle de سَلَامْ kelimesini, haberi mahzûf bir mübtedâ olarak değerlendirmiştir. İbn Hişâm (ö. 761/1360), nahivci mantalitesiyle mezkûr kelimelerin sadece i'râb gerekçelerini ortaya koymaya çalışmıştır. Ancak birçok alanda olduğu gibi Arap dili ve belagatında önemli bir kişilik kabul edilen Zemahşerî (ö. 538/1144) ise kelimelerin cümle içerisindeki hareke hususiyetlerini âmil teorisiyle açıklamayı ilke edinen nahvî yönetime ek olarak anlamsal boyutun esas alındığı retorik bir yaklaşım biçimini tercih etmiştir. Buna göre Hz. İbrahim, meleklerin selamlarına devamlılık manası ihtiva eden سلام عليكم biçiminde isim cümlesiyle yani daha güzeliyle mukabelede bulunmuştur.²⁰ Nitekim verilen selama daha güzeli ile karşılık verilmesi, وَإِذَا حُبِّبْتُمْ بِتَحِيَّةٍ فَحَيُّوا بِأَحْسَنَ مِنْهَا “Bir selam ile selamlandığımız zaman siz de ondan daha güzeli ile selamlayın!” (Nisâ, 4/86) ayet-i kerimesiyle açıkça tavsiye edilmektedir.

Özetle fiil cümlesi, isim cümlesi ve isim cümlelerinin farklı formlarda gelen haber ögesiyle ilgili yapılan değerlendirmeler, nahivcilerin cümle çözümlemele- rinde manadan ziyade terkipsel ve şekilsel yapıları esas aldıklarını, belagatçıların ise nahiv kuralları üzerine inşa ettikleri retorik bir yorumla daha işlevsel bir yak- laşım biçimini tercih ettiklerini göstermektedir.

II. İsti'nâfi Cümle

Nahivciler ve belagatçılar, isti'nâfi cümle kavramına farklı anlamlar yük- lemişlerdir. Nahivciler, isti'nâfi kavramını bir önceki cümle ile i'râb ve mana ilişkisi olmayan cümle olarak değerlendirirken, belagatçılar ise önceki cümle ile mana ilişkisini dikkate alarak mukadder bir sualin cevabı olarak değerlendirmişlerdir.²¹

Nahiv ilminin önde gelen âlimlerinden İbn Hişâm, * وَحَفِظًا مِنْ كُلِّ شَيْطَانٍ مَّارِدٍ “Onu, inatçı her türlü şeytandan koruduk. Onlar, artık mele-i a'lâ'ya (yüce topluluğa) kulak veremezler. Her taraftan taşlanırlar.” (Saffât, 37/7,8) ayette geçen لَا يَسْمَعُونَ إِلَى الْمَلَأِ الْأَعْلَى وَيُفْذَقُونَ مِنْ كُلِّ جَانِبٍ ifadesinin bir önceki cümleyle i'râb ve mana açısından bağımsız olup olmadığını açıklama sadedinde, isti'nâfi'n-nahvî ve isti'nâfi'l-beyânî kavramlarını kullanmıştır.²² O, i'râb açısından bağımsız olma durumunu isti'nâfi'n-nahvî kavramıyla izah ederken, isti'nâfi'l-beyânî kavramıyla da belagat ilmini kastettiği anlaşılmaktadır. Zira bu cümle, bir önceki cümle- den bağımsız olarak değerlendirildiğinde sıfat ya da hâl gibi herhangi bir öge ile i'rablanamamaktadır. Şayet aralarında nahvî bir ilişki gözetilerek ayetteki شَيْطَانٍ

¹⁹ Abdullatif Muhammed Hatib, (Kuveyt: Turâsu'l-Arabî, 2000), VI, 317.

¹⁹ İbn Hişâm, a.g.e., V,41.

²⁰ ez-Zemahşerî, Ebu'l-Kâsım Cârullah Mahmûd b. Ömer b. Muhammed, el-Keşşâf 'an hakâiki ğavâmizi't- tenzîl ve uyûni'l-ekâvil fi vucûhi't-te'vîl, thk. Adil Ahmed 'Abdulmevcud, Ali Muhammed Muavviz, (Riyâd: Mektebetu'l-Ubeykân, 1998), V, 615.

²¹ el-Kazvîni, s. 186.

²² İbn Hişâm, Muġni'l-lebîb, V, 43.

مَارِدِ ifadesi بِسْمَعُونَ لَا cümlesinin sıfatı olarak i'râb edildiği takdirde anlamsal bir problem ortaya çıkmaktadır. Şöyle ki Allah (cc), كَلَّ شَيْطَانٍ مَارِدٍ, وَحِفْظًا مِنْ كَلِّ شَيْطَانٍ مَارِدٍ ayetiyle göğü inatçı, itaate yanaşmayan şeytanlardan koruduğunu ifade etmektedir. Buradan da şeytanların göğü dinlemeye ve oradan bilgi elde etmeye çalıştıkları dolayısıyla duyabilme kabiliyetleri olduğu anlaşılmaktadır. Bu nedenle bir sonraki ۛ مَارِدِ بِسْمَعُونَ إِلَى الْمَلَأِ الْأَعْلَى cümlesinde, şeytanların melekler topluluğunu dinleyemeyecekleri biçimindeki ifade ile çelişkili bir durum ortaya çıkar ki bu da aklen mümkün değildir.

Yukarıda da ifade edildiği üzere nahivcilere göre isti'nâfi kavramı, bir önceki cümle ile i'râb ve mana ilişkisi olmayan cümle demektir. Belagatçılara göre ise önceki cümle ile mana ilişkisi olup mukadder bir sualin cevabıdır. Belagatçılar, isti'nâfi cümleyi me'ânî ilminin konularından biri olan fasl ve vasl başlığı altında ele almışlardır. Vasl ve fasl kavramlarını ise atıf ve isti'nâfi cümlelerin yerlerini bilme şeklinde tanımlamışlardır.²³ Belagatçılar, bu durumla ilgili bir takım inceliklere dikkat çekmektedirler. Arap belagatının beyân, bedî, me'ânî şeklinde üç ana kategoriye ayıran Sekkâki'ye (ö. 626/1229) göre bunlar; muhatabı içinde bulunduğu durumdan haberdar etme, muhatabın soru sorma ihtiyacı hissetmemesi, cümleyi işitmek istememesi, söylenen sözü yarıda kesmek istememesi ve mütekellimin az lafızla çok mana kastetmek istemesi gibi bir takım hususlardır.²⁴ el-Curcânî'ye göre ise kaynak olarak güzel, anlamca ilginç olması sebebiyle hazf konularından hiçbiri yöntem itibarıyla onun kadar güzel değildir. Soru ve cevap arasında güçlü bir ilişki olması nedeniyle ayrıca bir bağlaça da ihtiyaç duyulmamaktadır.²⁵ Belagatçılar, bu ilişkiyi tanımlamak üzere كمال الاتصال (tam ilişki) ifadesini kullanmışlardır.²⁶ el-Curcânî, konuyla ilgili olarak şu örneği vermektedir:

“Kınayanlar benim çok sıkıntı içinde olduğumu iddia ettiler. Doğru söylediler. Fakat sıkıntım henüz ortaya çıkmamıştır.” el-Curcânî'ye göre şâir, ilk önce kınayan kimselerin “O çok sıkıntı içerisinde” ifadelerini aktarmış bu ise muhatabı, “Peki sen ne dersin, senin buna cevabın nedir?” şeklinde bir soru sormaya teşvik etmiştir. Şayet soru mukadder değil de açıkça sorulmuş olsaydı, söz çıkış yerinden farklı bir noktaya gelerek şöyle olacaktı: “Ben derim ki onlar doğru söylediler. Ben onların söyledikleri durumdayım. Fakat bu sıkıntıdan kurtulmam noktasında hiç ümitleri olmasın.” Şâir, الْعَوَادِلُ، زَعَمَ الْعَوَادِلُ أَنِّي فِي غَمْرَةٍ * صَدَقُوا وَلَكِنْ غَمْرَتِي لَأَنْجِلِي “Kınayanlar benim çok sıkıntılı olduğumu söylediler ve doğru söylediler.” şeklinde bağlaça söylemiş olsaydı kendisinin bizzat soru sorulan kişi

23 el-Merâğî, Ahmed Mustafa, 'Ulûmu'l-belâga (el-beyân ve'l-me'ânî ve'l-bedî'), (Beirut: Dâru'l-Kutûbî'l-İlmiyye, 2002), s. 193.

24 Sekkâki, Ebû Ya'kub Siraceddin Yusuf b. Ebû Bekr b. Muhammed, Miftâhu'l-ulûm, (Beirut: Dâru'l-Kutûbî'l-İlmiyye, 1983), s. 252.

25 el-Curcânî, s.165.

26 Tabâne, Bedevî Ahmed, Mu'cemu belagati'l-Arabiyye, (Cidde: Dâru'l-Menâre, 1988), s. 50; el-Kazvinî, et-Telhîs, s.186.

olması söz konusu olmayacağı gibi sözünün de cevaplanması gereken bir söz olması mümkün olmayacaktı. 27

Kısaca ifade etmek gerekirse nahivciler, isti'nâfi cümleyi bir önceki cümle ile i'râb ve mana açısından bağımsız olarak değerlendirirken, belagatçılar aralarındaki güçlü bir anlam ilişkisine vurgu yaparak mukadder bir soruların cevabı olarak yorumlamışlardır.

III. Hafz

Arapların gerek günlük konuşmalarında gerekse yazılarında cümledeki bir takım unsurları hafzederek aktarmaları tabiatlarının gereğidir.²⁸ Zira Araplar, dillerine ağır gelen ifadeler yerine daha hafif sözleri kullanmayı tercih etmişlerdir. Dolayısıyla kelamın veciz ve muhtasar olması Arap dilinin temel niteliklerinden biridir. Bu doğrultuda gerek gramer gerekse belagat (retorik) açısından hafz konusu oldukça önemsenmiş, dilbilimsel kaynaklarda bununla ilgili birçok yorum ve değerlendirmeye yer verilmiştir. Arap dilbilimcileri, cümleyi oluşturan muzâf, muzâfu'n-ileyh, fâil, mef'ûl, mübtedâ, haber gibi öğelerin cümlede düşürülmesinin cümlelerin gramatik ve retorik yapısı üzerindeki etkisi ile ilgili ayrıntılı izahlar yapmışlardır. Özellikle belagatçılar, icâz ana başlığı altında bu konuya özel bir önem vermişlerdir.

Dilsel çalışmaların başladığı erken dönemlerden itibaren Arap dilbilimcileri, hazifli (eksilteli) ifadelerin gramatik boyutuyla ilgili değerlendirmelerde bulunmuşlardır. Günümüze ulaşan ilk nahiv kitabı olarak da kabul edilen *el-Kitâb* adlı eserinde Sibeveyh, konuyla ilgili oluşturduğu bablarda birçok örnek üzerinde detaylı tahliller yapmıştır. Mesela fiillerin hafzedilmesi ile ilgili başlık altında, Arapların çokça kullanmaları nedeniyle, bazı yerlerde fiilleri hafzettiklerini belirtmekte buna istişhad amacıyla da örnek cümleler ve beyitler getirmektedir.²⁹

Dilbilimciler, hafz konusunu teorik ve pratik olmak üzere iki yönden ele almışlardır. Cümlede hafze giden unsurların tespitinin doğru yapılabilmesi için dilbilimcilerin riayet etmesi gereken bir takım kuralların ortaya konması, bu olgunun teorik boyutunu teşkil etmektedir. Nahivciler, hafz unsurlarının bulunduğu ayet ve şiir örnekleri üzerinde detaylı tahliller yaptıktan sonra istikrâ yöntemiyle bir takım kurallar istihraç etmişlerdir. Arap nahvinin önde gelen şahsiyetlerinden İbn Hişâm, bu kuralları maddeler halinde sıralayarak örneklerle izah etmiştir.³⁰ Hafz konusunun pratik boyutunu ise hafze giden unsurların cümlelerin gramatik yapısı üzerindeki etkisi ile ilgili uygulamalar oluşturmaktadır.

27 el-Curcânî, s.161.

28 İbn Cinnî, Ebu'l-Feth Osman b. Cinnî el-Mevsîlî, el-Hasâis, thk. Muhammed Ali Neccâr, (Mısır: Mektebetu'l-İlmiyye, t.y.), II, 360.

29 Sibeveyh, el-Kitâb, I, 280.

30 İbn Hişâm, Muğni'l-lebîb, VI, 317-538.

Nahiv âlimleri genellikle hazfin sebepleri, hazfe giden unsurların belirlenmesine yönelik lafzî ve hâlî karineler, hazfedilen unsurların yerine yapılabilecek muhtemel takdirler ile Basrâ ve Kûfe ekolleri başta olmak üzere dil ekollerinin bir takım örnek cümleler üzerinde hazfin olup olmadığıyla ilgili detaylı tartışmaları üzerinde durmuşlardır.³¹

Arap nahvi, büyük oranda erken dönemlerden itibaren dilbilimcilerce cümlelerin gramatik yapısını açıklamaya yönelik geliştirilen âmil teorisi üzerinde inşa edilmiştir. Âmil teorisi, nahvin diğer konularında olduğu gibi hazf olgusunu açıklamada da etkin bir rol oynamaktadır. Cümlelerin birincil unsurları olması itibariyle umde olarak adlandırılan mübtedâ, haber ve fâil öğeleri ile ikincil unsur kategorisinde olması itibariyle fudlâ olarak değerlendirilen diğer öğelerin cümleden iskat edilmesi nedeniyle bir takım gramatik problemler meydana gelmektedir. Nahivciler, bu problemleri çözmek için anılan teoriden hareketle ortaya koydukları kurallar çerçevesinde tahliller yapmaktadırlar. Ünlü dilbilimci İbn Cinnî (ö. 392/1001), hazfin delilsiz olamayacağını vurgulayarak şu tespitleri yapmaktadır: “Araplar; cümle, kelime, harf ve harekeyi hazfetmişlerdir. Bunun mutlaka bir delili vardır. Aksi takdirde bu unsurların belirlenmesi için gaybî bir ilmin bilinme zorunluluğu ortaya çıkar.”³² Konuyla ilgili bilgileri eserinde daha sistematik bir biçimde derleyen İbn Hişâm ise hazfin bir takım göstergelere dayandığını ifade ederek konuyla ilgili şu tespitleri yapmaktadır: “Hazfin delilleri iki çeşittir. Birincisi; gayr-ı sınaî (gramatik olmayan) olup bu da hâlî (durumsal) ve makallî (sözsel) olmak üzere iki kısma ayrılır. İkincisi; sınaî (gramatik) olup bunu yalnızca gramerciler bilmektedir.”³³

Nahivciler, *زَيْدًا صَرِيئَةً* cümlesindeki *زَيْدًا* kelimesinden önce onu mansûb kılan bir âmilin bulunması gerektiğini ifade etmektedirler. Buna göre, *صَرِيئَةً زَيْدًا صَرِيئَةً* şeklinde bir takdir yapmaktadırlar.³⁴ Nahiv kitaplarında, tümevarım yöntemiyle elde edilen kurallar arasında tutarlılık sağlama amaçlı bu tarz örnek tahliller oldukça yaygındır. Başka bir örnek de *مَرْرُكٌ بِزَيْدِ الْكَرِيمِ* cümlesi verilebilir. Cümlede geçen *الْكَرِيمِ* kelimesinin merfû formu cümlelerin zahirî gramer yapısıyla açıklanması oldukça zordur. Bu nedenle nahivciler, *مَرْرُكٌ بِزَيْدٍ هُوَ الْكَرِيمِ* şeklinde mübtedâyı takdir ederek kelimeyi haber konumunda değerlendirmişlerdir.³⁵ Diğer bir örnek de *صَرِيئَةً* *زَيْدًا قَائِمًا* cümlesi verilebilir. Şöyle ki *صَرِيئَةً* kelimesi cümlede mübtedâ konumunda olmakla birlikte bu kelimenin haber öğesi bulunmamaktadır. Zira cümleyi oluşturan diğer unsurlardan *زَيْدًا* mefûlün bih, *قَائِمًا* ise hâldir. Anılan teoriden hareketle cümlede hazfe giden öğenin belirlenmesine yönelik gayretler görülmektedir. Bazı

31 Konuyla ilgili geniş bilgi için bkz. İbn Cinnî, el-Hasâis, II,360-380; İbn Hişâm, a.g.e., VI, 317-538.

32 İbn Cinnî, II, 360.

33 İbn Hişâm, a.g.e., VI, 325.

34 İbn Malik, Ebû ‘Abdullah Cemaleddin Muhammed b. ‘Abdullah, Şerhu’t-teshîl li ibn Mâlik, (Cize: Mektebetu Hicr, 1990), II, 141.

35 İbn Hişâm, Şerhu katri’n-nedâ ve bellu’s-sadâ, s. 742.

nahivciler, *صَرِيحًا زَيْدًا إِذَا كَانَ قَانِمًا* şeklinde bir takdir yapmışlardır.³⁶ Bu ve benzer örnekler üzerinde yapılan değerlendirmelere bakıldığında nahivcilerin, anlamsal bir gereklilik olmamakla birlikte özellikle âmil teorisi çerçevesinde ortaya koydukları kurallar gereğince cümlede bazen gereksiz takdirler yaparak detaylara gittikleri görülmektedir. Buradan hareketle Arap gramercilerin manadan ziyade cümlenin gramatik yapısını öncelediklerini söyleyebiliriz.

Nahivciler, bazı cümlelerde takdirin gerekliliği noktasında hemfikir olmakla birlikte takdirin nerede ve nasıl yapılması gerektiği ile ilgili farklı değerlendirmeler yapmaktadırlar. Bu nedenle yukarıda ifade edildiği üzere hazfedilen unsurlar yerine yapılan takdirler belli ölçütler esas alınarak yapılması gerekmektedir. Örneğin dilbilimci Ahfeş (ö.173/793); *مِنِّي فَرَسَحَيْن بَعْدَكَ، أَنْتَ مِنِّي فَرَسَحَيْن* cümlesinde, *مِنِّي فَرَسَحَيْن* biçiminde daha az takdiri tercih ederken diğer bir dilbilimci el-Fârîsî ise *مِنِّي فَرَسَحَيْن* şeklinde daha detaylı bir takdiri tercih etmiştir.³⁷ Birinci takdir daha az kelimeyle yapıldığı halde, ikinci takdir daha fazla kelimeyle yapılmıştır. Dilbilimcilerin; 'Cümlede esas olan hazf değil zikirdir.' kuralına göre Ahfeş'in daha az kelimeyle yaptığı takdirin diğerine göre daha isabetli olduğu ifade edilebilir.

Esasında 'Her mamûlün bir âmili vardır.' kuralına dayandırılan âmil teorisinin, hazf olgusunun belli kıstaslara bağlanması ve açıklanmasındaki katkısı yadsınamaz. Ancak bu, hazf kaynaklı bazı anlamsal problemleri açıklamada yeterli olmamaktadır. Örneğin; *وَسُئِلَ الْقَرْيَةَ* (Yûsuf, 12/82) ifadesinde mef'ûl konumundaki *الْقَرْيَةَ* kelimesinin âmili olarak *وَسُئِلَ* fiili kabul edildiği takdirde gramatik herhangi bir sorun meydana gelmemektedir. Ancak 'Kasabaya sor!' şeklinde anlamsal bir problem meydana gelmektedir. Bu nedenle fiilden sonra *أهل* kelimesi takdir edilmektedir. Bu durumda ayetin manası, 'Kasaba halkına sor!' biçiminde olmaktadır.³⁸

Nahivciler gibi Arap dili belagatçılarının da cümle analizinde kendilerine özgü yöntemleri vardır. Hazfın gramatik gerekçeleri üzerinde yoğunlaşan nahivcilerden farklı olarak belagatçılar, bu olgunun anlamsal ve amaçsal durumları üzerinde daha çok yoğunlaşmaktadırlar. Hazfe giden unsurların cümlenin gramatik yapısı üzerindeki etkisinden ziyade, bu unsurların hazfedilmesinin gerekçelerinin neler olduğu ve bunların anlam itibarıyla cümleye katkılarının hangi düzeyde olduğu üzerinde durmuşlardır. Başka bir ifade ile hazfedilen unsurların gramatik tahlilleri yerine, mütekellimin böyle bir üslubu tercih etmesinin gerekçesi ya da gerekçelerinin neler olabileceği hususlarına dikkat çekmektedirler.³⁹ Dolayısıyla

36 Suyûtî, Ebu'l-Fazl Celâleddin Abdurrahman b. Ebi Bekr, Hem'u'l-hevâmi fi şerhi cem'i'l-cevâmi, thk. Ahmed Şemseddin, (Beirut: Dâru'l-Kutûbi'l-İlmiyye, 1998), I, 339; İbn Hişâm, Muğni'l-lebib, VI, 379.

37 İbn Hişâm, Muğni'l-lebib, VI, 371.

38 Kurtûbî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed el-Ensârî, el-Câmi'u li ahkâmi'l-Kur'ân, thk. 'Abdullâh b. 'Abdumuhsin et-Türki, (Beirut: Muessesetu'r-Risâle, 2006), II, 428.

39 Meydânî, Abdurrahmân Hasan Habenneke, el-Belâgatü'l-Arabiyye, (Dımaşk: Dâru'l-Kalem, 1996), II, 40, 45; Tefâtazânî, s. 172; Haşimî, Ahmed, Cevâhiru'l-belâga fi'l-me'âni ve'l-beyân ve'l-bedi, (Beirut: Dâru'l-Fikr, 1994), s. 254,264; el-Curcânî, s. 107,122.

belagatçıların hazf konusundaki temel yaklaşımları mütekellimin retorik gereksinimlerine dayanmaktadır. İşte bu gereksinimden kaynaklanan cümledeki bazı unsurların zikredilmemesi hazf uslûbunu daha etkili kılmaktadır. Onlara göre mütekellimin muhataba ulaştırmak istediği mesaja halel gelmemesi kaydıyla cümlelerin bağlamına göre bu amaçlar çeşitlenebilir ve artabilir.

el-Curcânî'nin hazf olgusunun önemini vurgulayan şu ifadeleri konuyla ilgili takip ettiği yöntemin ipuçlarını ihtiva etmesi açısından oldukça değerlidir:

“Bu (hazf); yöntem olarak ince, kaynak itibariyle güzel, olağüstü ve sihre benzeyen bir konudur. Çünkü sen onunla hazfın zikirten daha fasih olduğunu, bir ifadeyi söylemeyip susmanın maksadı daha iyi ifade ettiğini, konuşulmadığında daha çok şey söylendiğini, açıklama yapılmadığında konunun daha açık olduğunu görürsün.”⁴⁰

el-Curcânî, *وَلَمَّا وَرَدَ مَاءَ مَدْيَنَ وَجَدَ عَلَيْهِ أُمَّةً مِنَ النَّاسِ يَسْقُونَ وَوَجَدَ مِنْ دُونِهِمْ امْرَأَتَيْنِ تَذُودَانِ قَالَ* “Medyen suyuna varınca (Musa), orada (hayvanlarını) sulayan birçok insan buldu. Onların gerisinde de (hayvanlarını) engelleyen iki kadın gördü. Onlara: *Derdiniz nedir?* dedi. *Söyle cevap verdiler: Çobanlar sulayıp çekilmeden biz (onların içine sokulup hayvanlarımızı) sulamayız; babamız da çok yaşlıdır.*” (Kasas, 28/23) ayet-i kerimede dört yerde mef‘ûlün hafzedildiğini ifade etmektedir. Hazfe giden mef‘ûlleri de dikkate alarak ayetin manasını, “Suyun başında *koyunlarını ve hayvanlarını* sulayan bir topluluk ile *koyunlarını* geride tutan iki kız buldu. İkisi: ‘Biz *koyunlarımızı* sulayamayız.’ dediler. Bunun üzerine Musa (as) onların *koyunlarını* suladı.” şeklinde vermiştir. Ona göre fiillerin mef‘ûl almaksızın mutlak olarak zikredilmesindeki maksat, gereksiz detaylara girmeden ayetin vermek istediği asıl mesaja vurgu yapmaktır. Şöyle ki, ayette; “o ortamda insanlar tarafından ‘sulama (يَسْقُونَ)’, kızlar tarafından ‘geride tutma (تَذُودَانِ)’ eylemleriyle, kızların Hz. Musa’ya; ‘Çobanlar gitmedikçe biz sulama işi yapamayız.’ ifadeleri ve sonunda Hz. Musa’nın sulamayı gerçekleştirmesi” gibi temel hususlara vurgu yapılmaktadır. Sulanan hayvanların koyun, deve ya da başka bir türden olması bu açıdan çok önemli değildir. Şayet burada hazf olmamış olsaydı amaca aykırı bir durum ortaya çıkardı. Zira ayette mef‘ûl ögesi zikredilerek, ‘Arkalarında *koyunlarını* geride tutan iki kız buldu.’ biçiminde bir takdire gidildiğinde, Hz. Musa’nın onları yalnızca koyunlarını geride tutmaları nedeniyle yadırgadığı; şayet develerini geri tutmuş olsalardı, onları yadırgamayacağı şeklinde oldukça sığ bir anlam meydana gelirdi. Hâlbuki Hz. Musa’nın onları yadırgaması, ‘geride tutma’ eylemleri sebebiyledir.⁴¹

Kısaca ifade etmek gerekirse nahivciler, hazf olgusunun açıklanmasında âmil teorisini esas almakla birlikte cümlelerin söylendiği ve yazıldığı şartları dikkate alarak bu olgunun mana boyutunu da ihmal etmemişlerdir. Bu itibarla Arap dili

40 el-Curcânî, s.106.

41 el-Curcânî, s.116.

belagatçılarıyla yöntemsel bir yakınlık içerisinde oldukları görülmektedir. Ancak aralarındaki yaklaşım farklılığı kanaatimizce şudur: Nahivciler, değerlendirmelerinde kurallar arasındaki tutarlılığı öncelemektedirler. Belagatçılar ise yorum ve değerlendirmelerini kurallara dayandırmakla birlikte cümlenin hangi şartlarda söylendiği ve hangi gayeleri kapsadığı, müttekellimin mesajının muhatapta nasıl bir etki yarattığı gibi anlamsal faktörlere daha çok dikkat çekmektedirler.

IV. İstisnâ

Nahiv ilminin önemli konularından biri de istisnâdır. İstisnâ konusu nahiv kitaplarında mansûbât başlığı altında işlenmektedir. Mansûb dışında diğer îrâb formlarını almakla birlikte bu başlık altında işlenmesinin sebebi müstesnâ ile ilgili 'Şayet cümle olumlu ve rükunleri tam ise vücûben mansûbtur.' şeklindeki genel hükümdür. Nahivciler, istisnâyı genel olarak "إِلاّ edatı veya kardeşlerinden sonra gelen ismi, önceki kısmın dâhil olduğu genel hükümden ayrı tutmak" şeklinde tanımlamışlardır. Örneğin; "جاء القَوْمُ الاّ زَيْدًا" "*Zeyd hariç kavim geldi.*" cümlesinde القَوْمُ (topluluk) kelimesinin dâhil olduğu hüküm, gelme eylemi olup زَيْدًا (Zeyd) ise bu hükümün dışında tutulmuştur.⁴² Nahivciler, istisnâyı tanımladıktan sonra istisnânın unsurları (müstesnâ, müstesnâ minh, istisnâ edatları ve hüküm), istisnâ çeşitleri (müstesnâ muttasıl, mustesnâ munkatı' vs.), istisnâ edatları (إِلاّ, غَيْرِ, سوى), istisnânın hükümleri ve istisnâda amel eden unsurlar gibi konular ve bunlarla ilgili dilbilimcilerin ve dil ekollerinin geniş açıklamalarına yer vermişlerdir. Örneğin; istisnâ edatlarından حاشا kelimesiyle ilgili oldukça ayrıntıya gittikleri görülmektedir. Bu kelimenin حاشا, حاشا حاشا, gibi farklı varyantlarından tutun, harf mi ya da fiil mi olduğuyla ilgili dilbilimciler ve ekoller arasındaki görüş farklılıklarına kadar ayrıntılı bilgilere yer vermişlerdir.⁴³

Belagatçılar, istisnâ ve onunla ilgili konuları belagatın üç ana unsurundan biri olan me'ânî ilminin kasr başlığı altında ele almışlardır. Kasr başlığı istisnâ cümle yapılarının dışındaki bazı hususları da kapsamaktadır. Kasrın birçok yolu olup en önemlilerinden biri de istisnâdır.⁴⁴

Belagatçılar, istisnâ cümle yapılarının tahlili sadedinde kullandıkları kavramlar ve bu tarz yapıların anlamsal inceliklerine yoğunlaşmaları yönüyle nahivcilerden ayrılmaktadır. Lugatte hapsetmek, kısaltmak, belirlemek manasına gelen kasr, belagatçıların tanımlamalarına göre özel bir yolla bir şeyi diğer bir şeye tahsis etmektir. Diğer bir ifade ile sıfatı mevsûfa, mevsûfu ise sıfata özgü kılmaktır. Buna

42 el-Galâyîni, Mustafa, Câmîu'd-durûsî'l-Arabiyye, (Beirut: el-Mektebetu'l-Asriyye, 1966), III, 127.

43 Fârisî, Ebû'l-Âli Hasen b. Ahmed b. Abdî'l-Gaffâr, Kitâbu'l-izâh, thk. Kazım Bahrû'l-Mürcân, (Beirut: Alemu'l-Kutûb, 1996), s. 175-181; İbnu'l-Hâcib, Ebû Amr Cemaleddin Osman b. Ömer b. Ebî Bekr, el-İzâh fi şerhi'l-mufassal, thk. Musa Benay Alilî, (Bağdad: Vizâretu'l-Evkâf veş-Şuûni'd-Diniyye, 1982), I, 359, 79; Hasan, Abbâs, en-Nahvu'l-vâfi, (Kahire: Dâru'l-Maârif, 1973), II, 354.

44 Akkâvî, İnâm Fevval, Mu'cemu'l-mufassal fi ulûmi'l-belâga, (Beirut: Dâru'l-Kutûbi'l-İlmiyye, 1996), s. 629; Haşimî, s. 146.

göre birincisine maksûr (tahsis edilen), diğerine ise maksûr aleyh (kendisine tahsis edilen) denir. Örneğin; مَا فَهَمَ إِلَّا خَلِيلٌ “Sadece Halil kavradı.” cümlesi anlam olarak kavramayı sadece Halil'e tahsis etmekte, diğerlerinden ise nefyetmektedir. İ'â edatından önceki مَا فَهَمَ lafzı maksûr, خَلِيل kelimesi ise maksûrun aleyh'dir.⁴⁵

Arap dili belagatçıları, kasr üslûbunu üç kategoriye ayırmışlardır:

Birincisi: Hakikat itibarıyla kasr ki *kasr-ı hakikî* ve *kasr-ı iddiâî* olmak üzere iki kısma ayrılır. İlahlığın yalnızca Allah'a mahsus olduğunu ve vakıada da böyle olduğunu ifade eden مَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ “Allah'tan başka ilah yoktur.” cümlesi, kasr-ı hakikiye örnek verilebilir. Şayet maksûrun aleyhin dışındakilerin yok sayıldığı bir hükümde aşırı ve farazî bir anlatım tercih edilirse, bu durumda kasr-ı iddâyî olur. Şevki'nin dışında başka şair olmadığı iddiasını ihtiva eden مَا شَاعَرَ إِلَّا شَوْقِي “Şevki'nin dışında şâir yoktur.” örneğindeki gibi.

İkincisi: Sıfatın mevsûfa ya da mevsûfun sifata tahsis edilmesi biçimindeki kasrdır. Sıfatın mevsûfa tahsisi başlığı ayrıca kasr-ı hakikî kategorisinde de değerlendirilebilir. Mesela, مَا رَزَقَ إِلَّا اللَّهُ “Allah'tan başka rızık veren yoktur.” cümlesinde rızık sıfatı sadece ve sadece Allah'a tahsis edilmiştir. Mütenebbî'nin sadece şairlik vasfının olduğu, hitabet ya da benzer sıfatlarının olmadığı vurgusunu öngören مَا كَتَبَ إِلَّا شَاعِرٌ “Mütenebbî yalnızca şairdir.” cümlesi ise mevsûfun sifata tahsisine örnek verilebilir.

Üçüncüsü: Muhatabın haliyle ilgili olan kasrdır. Bu da kendi içinde üç kısma ayrılmaktadır.

Kasru kalb: Muhatabın, mütekellimin tespit ettiği hükmün aksine bir düşüncesinin bulunmasıdır. Sefere çıkanın Ali değil de Halil olduğu düşüncesinde olan muhatabın bu düşüncesinin yanlış olduğunu ifade eden مَا سَافَرَ إِلَّا عَلِيٌّ “Sadece Ali sefere çıktı.” ifadesi buna örnek verilebilir.

Kasru İfrâd: Muhatabın, mütekellim'in tespit ettiği hükme başka birisinin de ortak olduğu düşüncesinde olması. Muhatabın Ali'nin dışında başka birisinin de cömertlik vasfına sahip olduğu fikrine mukabil, mütekellim'in cömertliği sadece Ali'ye hasrettiği, مَا كَرِيمٌ إِلَّا عَلِيٌّ “Sadece Ali cömerttir.” örneğindeki gibi.

Kasru ta'yîn: Muhatabın, mütekellim'in hükmü tahsis ettiği kişi ile ilgili şüphesinin olması. Muhatabın sefere çıkan kişinin Ali mi ya da başka birisi mi olduğu ile ilgili şüphesinin, مَا سَافَرَ إِلَّا عَلِيٌّ “Sadece Ali sefere çıktı.” ifadesiyle seferin yalnızca Ali'ye tahsis edildiği cümledeki gibi.⁴⁶

İstisnâî cümle yapılarını oluşturan kelimelerin i'râb hususiyetlerini açıklamayı öncelikli bir görev addeden nahivcilerden farklı olarak belagatçılar, ağırlıklı ola-

45 Teftazânî, Muhtasaru'l-me'âni, s. 172; Haşimî, s. 146.

46 el-Kazvinî, s.137; Teftazânî, s. 175,81; Haşimî, s. 149,52; Cârîm, Ali-Emin, Mustafa, el- Belâgatü'l-vâdiha, (Dimaşk: Mektebetü İlmî'l-Hadis, 2005), s. 260; Bolelli, Nusrettin, Belagat (Beyân-Me'âni- Bedi İlimleri), (İstanbul: İFAV Yay., 2011), s. 311-322.

rak bu tür cümle yapılarındaki gramatik faktörlerin arkasında gizli olan anlamsal inceliklerin ve sırların neler olabileceği, mütekellimin muhataba ulaştırmak istediği mesajın ne tür hususiyetler ihtiva ettiği gibi konular üzerinde durmaktadırlar. Bu bağlamda birtakım gerekçeler zikretmişlerdir. En önemli gerekçelerden birisi, *“Namaz ancak Fatihâ’yla olur.”* örneğinde olduğu gibi sözün vurgulu bir biçimde söylenerek zihne yerleştirilmesidir.

Belagî ifadelerin en önemli niteliklerinden olan sözün özlü ve açık olması istisnâi cümle yapıların esas hedeflerinden biridir. Örneğin, *وَمَا الْحَيَاةُ الدُّنْيَا إِلَّا نَهْوٌ وَوَعْبٌ*, *“Bu dünya hayatı ancak bir eğlence ve oyundan ibarettir.”* (Ankebût, 29/64) ayet-i kerimesi istisnâ cümle formuyla dünya hayatının geçici olduğu mesajını oldukça etkili ve özlü bir üslupla bütün insanlığa aktarmıştır.⁴⁷

V. Takdîm-Tehîr

Takdîm, normal sözdiziminde sonra gelmesi gereken bir öğeyi öne almak; tehîr ise önce gelmesi gereken bir öğeyi sonraya bırakmaktır.⁴⁸ Nahivciler ve belagatçılar, Arapça’nın cümle yapısıyla ilgili olan takdîm-tehîr konusuna oldukça önem vermişlerdir.

Nahivciler, cümleyi oluşturan birimlerin takdîm-tehîrinde, öncelikle gramatik kuralların esas alındığı daha sonra anlam inceliklerinin göz önünde bulunduğu bir yaklaşım biçimini tercih etmişlerdir. Ancak nahvî olguların illetlerini açıklama zorunluluğunu incelemeleri sebebiyle çoğunlukla bu olgunun arkasındaki anlamsal faktörleri dikkate almamışlardır. Nahvî faaliyetlerin başladığı erken dönemlerden itibaren cümle üzerinde yapılan gramatik analizlerde bunu açıkça görmek mümkündür.

Nahivciler, takdîm-tehîr olgusunun daha çok nahvî hükümleri üzerinde durmuşlardır. Takdîm-tehîrin câiz ve vâcib olduğu durumlar ile câiz ve vâcib olmadığı durumlarla ilgili geniş açıklamalara yer vermişlerdir. Cümleyi oluşturan mübtedâ-haber, fâil, mef’ûl, hâl, temyîz, sıfat, istisnâ, istifhâm gibi öğelerin bilinen cümle formlarından farklı biçimlerde gelmesinin gramer kurallarına uygunluğu ve bunların gerekçeleri üzerinde yoğunlaşmışlardır. Mesela Sibeveyh; *كيف*, *أين*, *أين* gibi soru isimlerinin cümle başını (sadaret) talep ettiklerini, dolayısıyla cümle başında gelmelerinin vucûbî olduğunu ifade etmektedir. *زَيْدٌ* örneğinde *زَيْدٌ* mübtedâ muahhar, soru ismi *أين* ise mukaddem haberdir. *ههنا* ve *ثم* gibi zarfların da bazen mübtedânın önüne geçerek mukaddem haber olabileceğini söylemektedir.⁴⁹ O, normal cümle tertibinde fâilin mef’ûlden önce geldiğini bunun hem güzel hem de yaygın kullanımının olduğunu belirttikten sonra mef’ûlün fâile mukaddem olmasının da câiz olduğunu, *زَيْدًا عَبْدًا لِلَّهِ* örneğiyle açıklamaktadır. Ona göre

47 Haşimî, s. 151.

48 Akkâvî, Mu’cemu’l-mufassal fi ulûmi’l-belâga, s. 411.

49 Sibeveyh, II, 128.

mef'ûl konumdaki *زيدا* kelimesi ehemmiyetine binaen, fâil konumundaki *عبد الله* tamlamasından önce gelmiştir. Anlamsal bir probleme sebebiyet vermediği için bu takdîmde bir beis olmadığını ifade etmektedir.⁵⁰ Buradan da Sibeveyh'in nahvî faktörlerle birlikte takdîm-tehîr olgusunu izah ederken zaman zaman anlamsal yöne de dikkat çektiği anlaşılmaktadır.

Takdîm-tehîr olgusu, Arap dilinde yaygın bir kullanımı olup cümlenin birçok ögesini kapsasa da nahivciler, bu olgunun bazı durumlarda caiz olmadığını söylemektedirler. Nahivcî İbn Serrâc (ö. 316/929), bunları on üç madde halinde örneklerle ayrıntılı bir biçimde eserinde açıklamıştır.⁵¹ Örneğin sıla mevsûlün, sıfat mevsûfun, muzâfun ileyh muzâfin, fâil fiilin önüne geçemez. Ayrıca dilbilimciler bunlara ek olarak bazı şartlar da öne sürmüşlerdir. Mesela, İbn Cinnî'ye göre, fâilin fiile takaddümü caiz olmadığı gibi, nâib-i fâil de fiilin önüne geçemez.⁵² Anlamda iltibasa sebep olmamak kaydıyla bunların dışında yapılan takdîm-tehîrler caizdir.

Nahivciler gibi belagatçılar da takdîm-tehîr konusuna önem vermişler ve eserlerinde me'ânî bölümünde detaylı bir biçimde bu konuyu ele almışlardır. Abdulkâhir el-Curcânî, konunun önemi hakkında şunları söylemektedir: *"Bu konu çok faydalı, güzellikleri fazla, söz üzerinde geniş tasarruf imkânı sağlayan, uzak hedefleri olan bir konudur. Kusursuz bir ifade ile ilgili sana sürekli ışık tutar. Latif bir üslûp elde etmeni sağlar. Dinlediğinde seni etkileyen ve konumu senin hoşuna giden, bir şiir gördüğünde seni etkileyen ve hoşuna gitmeni sağlayan şeyin şiirdeki takdîm ve lafzın bir yerden başka bir yere taşınması olduğunu görürsün."*⁵³ Bu alıntıda el-Curcânî, takdîmin üslûp çeşitliliğine katkısı olduğunu, nefsin kabul edeceği yeni anlamlara olanak sağladığını ifade etmektedir. el-Curcânî, bu olgunun önemine değindikten sonra takdîmin iki şekilde olduğunu söylemektedir:⁵⁴

Birincisi: Te'hîr niyetiyle yapılan takdîmdir. Burada öğeler normal dizilişteki i'râb hükmünü korumaktadırlar. Haberin takdim edildiği *مُنْطَلِقُ زَيْدٍ* "Ayrılmaktadır Zeyd." cümlesi ile mef'ûlün bihin takdîm edildiği *ضَرَبَ عَمْرًا زَيْدٌ* "Amr'ı Zeyd dövdü." örnekleri gibi. Her ne kadar birinci cümlede haber, diğer cümlede mef'ûl mukad-dem olsa dahi her ikisi de i'râb hükümlerini korumuşlardır.

İkincisi; tehîr niyetiyle yapılmayan takdîmdir. Burada ise lafız sahip olduğu hükümden başka bir hükme intikal etmektedir. Mesela, *زَيْدٌ الْمُنْطَلِقُ* "Zeyd ayrılan kişidir." cümlesi ile *زَيْدٌ الْمُنْطَلِقُ* "Ayrılan kişi Zeyd'dir" cümlelerinde lafızların yerinin değişmesiyle i'râb hükümleri de değişmektedir. Bu değişimin en önemli sebebi, mübtedâ ve haber öğelerinin marife ve nekrallıkta eşit olmalarıdır.

50 Sibeveyh, I, 34.

51 İbnu's-Serrâc, Ebû Bekr Muhammed b. Seri b. Sehl el-Bağdadî, el-Uşûl fi'n-nahv, thk. 'Abdulahuseyn Fetili, (Beyrut: Muessesetu'r-Risâle, 1985), s. 222, 456. Ayrıca ayrıntılı bilgi için bkz. İbn Cinnî, el-Hasâis, II, 382,90.

52 İbn Cinnî, II, 385.

53 el-Curcânî, s. 85.

54 el-Curcânî, s. 85.

Belagatçılar, genellikle takdîm-tehîrin kısımlarından, faydalarından ve amaçlarından bahsetmektedirler. Özellikle bu olgunun arkasındaki retorik gerekçeler üzerinde durmuşlardır. Belagatçılar, lafızların ve terkiplerin cümlede bilinen formların dışında gelmesini lafzı güzelleştirmek ve mananın etkisini artırmak, tahsîs, kasr, muhatabı teşvik etme, medih, zem, taaccüp, tazîm, seci ve cümledeki vezin gibi bir takım faktörlere bağlamaktadırlar.⁵⁵ Sekkâki, başta cümlenin ana unsurlarından mûsned ve mûsnedün ileyh olmak üzere diğer unsurların takdîm ve tehîrdan kaynaklanan durumlarını örneklerle detaylı bir şekilde izah etmektedir.⁵⁶ Bu olgu sebebiyle cümledeki lafız ya da terkiplerin elde ettiği anlamsal inceliklerden bazıları şöyledir:

a. Cümledeki bazı öğeler, lafzı güzelleştirmek ve mananın etkisini artırmak amacıyla hakkı tehîrken takdîm olabilir. Mesela; ** إِلَى رَبِّهَا نَاطِرَةٌ وَجُوهٌ يَوْمَئِذٍ نَّاصِرَةٌ* “Yüzler vardır ki, o gün ışıl ışıl parılayacaktır. Rablerine bakacaklardır.” (Kiyâme, 75/22,23) ayet-i kerimede câr ve mecrûrdan mürekkep *إِلَى رَبِّهَا* ifadesinin takdîmiyle ahirette rüyet Allah’a tahsîs edilmiştir. Aynı şekilde *بَلِ اللّٰهُ فَاعْبُدْ وَكُنْ مِنَ الشَّاكِرِينَ* “Hayır! Yalnız Allah’a kulluk et ve şükredenlerden ol!” (Zümer, 39/66) ve *إِنَّا كُنَّا نَعْبُدُكَ* (Allahum!) *يٰۤاَيُّهَا اللّٰهُ إِنَّا كُنَّا نَعْبُدُكَ* “(Allahum!) Yalnız sana ibadet ederiz ve yalnız senden yardım dileriz.” (Fâtîha, 1/5) ayet-i kerimelerde mef‘ûl konumundaki *اللّٰهُ* ve *إِنَّا* lafızlarının, âmilleri olan *فَاعْبُدْ* ve *نَعْبُدُ* fiillerine takdim edilmeleriyle ibadetin yalnızca Allah’a özgü olduğu, O’nun dışındaki hiçbir varlığa ibadet olunmayacağı vurgulanmaktadır. Ayrıca kulun ve ibadetinin, mabûda takkadüm edilmemesinde ahlakî bir inceliğe de işaret edilmiştir. Şayet normal sözdiziminde gelmiş olsaydı bu anlamsal incelikler ortaya çıkmazdı.⁵⁷

b. Mûsned (haber), tahsîs amacıyla mûsnedün ileyhe (mübtedâ) takdîm edilebilir: Örneğin; *غَوْلٌ لَا فِيهَا* “Sadece onda baş ağrısı yoktur.” (Saffât, 37/47) ayetinde mûsnedin takdîmiyle tahsîs yapılmıştır. Ancak *لَا رَبَّ فِيهِ* “Onda (Kur’ân’da) hiç bir şüphe yoktur.” (Bakara, 2/2) ayeti ise takdîm-tehîr yapılmaksızın normal sözdiziminde gelmiştir. Böylece *فِيهَا* ifadesinin takdiminden kaynaklanacak anlamsal problemin önüne geçilmiştir. Çünkü şüphenin sadece Kur’ân’da olmadığı şeklindeki bir tahsîs, sanki diğer kutsal kitaplarda şüphe varmış gibi bir vehmin varlığını çağrıştırmaktadır.⁵⁸

c. Mûsnedün ileyhın anılmasını teşvik için takdim yapılabilir: Şâirin;

ثَلَاثَةٌ تُشْرِقُ الدُّنْيَا بِبَهْجَتِهَا شَمْسُ الضُّحَىٰ وَ أَبُو إِسْحَاقَ وَالْقَمَرُ “Üç şey, güzelliğiyle dünyayı aydınlatmaktadır: Kuşluk güneşi, Ebu İshak ve ay.” ifadesindeki gibi.

Kısaca, Arapça’nın cümle yapısıyla ilgili olan takdîm-tehîr konusu, Arap dil-

55 Merâğî, s.100.

56 el-Kazvîni, s.74.

57 Merâğî, s. 100,101.

58 el-Kazvîni, s. 124.

bilimcilerin ilgilendikleri temel konulardan biridir. Nahivciler, takdîm-tehîrden kaynaklanan faktörlerin cümlelerin gramatik yapısı üzerindeki etkileri hakkında detaylı tahliller yapmakla birlikte, zaman zaman bu olgunun sebep olduğu anlamsal değişimlere de temas etmektedirler. Takdîm-tehîr olgusundan kaynaklanan i'râb formlarının izahını önceleyen nahivcilerden farklı olarak belagatçılar, daha çok bu formların arkasındaki anlamsal faktörler üzerinde durmuşlardır. Bu da diğer cümle yapılarında olduğu gibi takdîm-tehîr nitelikli cümlelerde kural eksenli gramatik tahliller yerine kelimeler arasındaki anlam ilişkilerinin hâkim olduğu bir yöntem farklılığına sebep olmaktadır.

Değerlendirme ve Sonuç

Nahivciler ve belagatçıların kendilerine özgü yaklaşım biçimleri, dilsel konularda farklı yorum ve değerlendirmelerin ortaya çıkmasına sebep olmaktadır. Esasında iki grubun dilsel olguları izah etme çabaları, cümleyi oluşturan kelimelerin tertibinde mananın rolü ekseninde cereyan etmektedir. Zira her iki gruba göre dilbilimin amacı, dilsel olguları anlaşılır kılmak ve bu olguları en doğru bir biçimde muhataba ulaştırmaktır. Her ne kadar iki grup gayede hemfikir olsa da gerek yönetsel gerekse dilsel araçlar yönüyle aralarında bazı farklılıklar vardır. İki grubun esas aldıkları yöntem ve kullandıkları araçlar arasındaki bu farklılıklar, gramatik analizlerde ve anlamsal çıkarımlarda kendini açıkça göstermektedir. Nahivciler, cümleyi oluşturan birimler arasındaki gramatik açıklamaları öncelerken belagatçılar ise retorik izahları, üslup ve anlam değişimlerini öncelemektedirler.

Nahivciler, cümleyi oluşturan öğeler arasındaki anlamsal ilişkiden ziyade bu birimler arasındaki gramatik faktörler üzerinde yoğunlaşmaktadırlar. Özellikle nahvin kendi sistematiği içerisinde geliştirdiği âmil teorisi çerçevesinde, cümlelerin i'râb tahliline önem vermişlerdir. Ancak nahivciler, anlamsal bir gereklilik olmakla birlikte bu teoriye dayandırdıkları kurallar doğrultusunda cümlede i'râb tahlilleri yapmak suretiyle oldukça detaya girmişlerdir. Belagatçılar ise formel hususlardan ziyade ancak hassas duygularla anlaşılabilir metnin edebî ruhunu esas alan izahlar üzerinde yoğunlaşmışlardır. Cümleyi oluşturan lafızların sözdizimi nahvî anlamlar, i'râb vecihleri ve hükümler üzerine mebnidir. Belagatla ilgili incelikler ise özel yöntemle telif edilen lafızların taşıdığı anlamlarda gizlidir.

Nahivciler ve belagatçılar arasındaki yaklaşım farklılıklarıyla ilgili dilbilimsel kaynaklarda teorik nitelikteki bu tespitleri destekleyen birçok somut veri yer almaktadır. Özellikle isim cümlesi ve bu cümlelerin farklı formlarda gelen haber ögesiyle ilgili yapılan tahliller, nahivcilerin cümle çözümlemelerinde manadan ziyade terkipsele ve şekilsel yapıları esas aldıkları, belagatçıların ise nahiv kuralları üzerine inşa ettikleri retorik bir yorumla daha işlevsel bir yaklaşım biçimini tercih ettiklerini göstermektedir.

Nahvin ve belagatın ortak konularından biri, cümledeki öğelerden birinin ya da birkaçının düşürülmesi anlamındaki hazftir. Nahivciler, hazf olgusunun açıklanmasında âmil teorisini esas almakla birlikte cümlenin söylendiği ve yazıldığı şartları dikkate almışlardır. Ancak nahivciler, konuyla ilgili analizlerinde daha çok nahvî kurallar arasındaki tutarlılığı öncelerken, belagatçılar ise bu unsurların hazfedilmesinin gerekçelerinin neler olduğu ve bunların anlam itibarıyla cümleye katkılarının hangi düzeyde olduğu gibi hususlara odaklanmışlardır. Başka bir ifade ile hazfedilen unsurların gramatik tahlilleri yerine, mütekellimin böyle bir üslubu tercih etmesinin gerekçesi ya da gerekçelerinin neler olabileceği noktalara dikkat çekmişlerdir. Dolayısıyla belagatçıların hazf konusundaki temel yaklaşımları, mütekellimin retorik gereksinimlerine dayanmaktadır. Cümledeki bazı unsurların zikredilmemesi, hazf üslûbunu daha etkileyici kılmaktadır. Onlara göre mütekellimin muhataba ulaştırmak istediği mesaja hâlel gelmemesi kaydıyla cümlenin bağlamına göre bu amaçlar çeşitlenebilir ve artabilir.

İstisnâî cümle yapılarını oluşturan kelimelerin îrâb hususiyetlerini açıklamayı öncelikli görev addeden nahivcilerden farklı olarak belagatçılar, ağırlıklı olarak bu tür cümle yapılarındaki gramatik faktörlerin arkasında anlamsal inceliklerin ve sırların neler olabileceği, mütekellimin muhataba ulaştırmak istediği mesajın ne tür özellikler ihtiva ettiği gibi konular üzerinde durmaktadırlar. Bu bağlamda birtakım gerekçeler zikretmişlerdir. En önemli gerekçelerden birisi, sözün vurgulu bir biçimde söylenerek zihne yerleştirilmesidir.

Nahivciler, takdîm-tehîr olgusundan kaynaklanan faktörlerin cümlenin gramatik yapısı üzerindeki etkileri hakkında detaylı tahliller yapmakla birlikte zaman zaman bu olgunun sebep olduğu anlamsal değişimlere de değinmektedirler. Ancak nahvî olguların illetlerini açıklama zorunluluğunu öncelemeleri sebebiyle çoğunlukla bu olgunun arkasındaki anlamsal faktörleri göz ardı edebilmektedirler. Takdîm-tehîr olgusundan kaynaklanan îrâb formlarının izahını önceleyen nahivcilerden farklı olarak belagatçılar, daha çok bu formların arkasındaki anlamsal faktörler üzerinde durmuşlardır. Bu da diğer cümle yapılarında olduğu gibi takdîm-tehîr nitelikli cümlelerde kural eksenli gramatik tahliller yerine, kelimeler arasındaki anlam ilişkilerinin hâkim olduğu bir yöntem farklılığına sebep olmaktadır.

Kaynakça

‘Akkavî, İn‘âm Fevval, Mu‘cemu’l-mufassal fi ulûmi’l-belâga, (Beyrut: Dâru’l-Kutûbi’l-İlmiyye, 1996).

‘Âmir, Fethî Ahmed, Fikretu’n-nazm beyne vucûhi’l-îcâz fi’l-Kur‘âni’l-Kerim, (İskenderiye: Münşeâtü’l-Maârif, 1991).

Bolelli, Nusrettin, Belagat (Beyân-Me‘âni-Bedi İlimleri, Arap edebiyatı), (İstanbul: İFAV, 2011).

Bulut, Ali, Belagat, (İstanbul: İFAV yay., 2013).

Berdâî, Sa‘deddîn Sa‘dullâh, Hedâiku’d-dekâik, (Dımaşk: Matbaatu’t-Terâkî, 1952).

- Câhiz, Ebû Osmân 'Amr b. Bahr b. Mahbûb el-Kinânî el-Leysi, el-Beyân ve't-tebyîn, thk. Abdüsselam Muhammed Hârûn, (Kâhire: Mektebetu'l-Hancî, 1998).
- Cârim, Ali- Emîn, Mustafa, el-Belâgatü'l-vâdiha, (Beyrut: Mektebetu 'İlmi'l-Hadîs, 2005).
- İbn Cinnî, Ebu'l-Feth Osmân el-Mevsilî, el-Hasâis, thk. Muhammed Ali Neccâr, (Mısır: Mektebetu'l-İlmiyye, ty.)
- Curcânî, Ebû Bekr 'Abdulkâhir b. 'Abdurrahmân 'Abdulkâhir, Delâilu'l-icâz fi 'ilmi'l-me'ânî, (Beyrut: Dâru'l-Marife, 1994).
- Dayf, Şevkî, el-Belâga, (Kâhire: Dâru'l-Meârif, 1965).
- el-Ġalâyinî, Mustafa, Câmî'ud-durûsi'l-'Arabiyye, (Beyrut: el-Mektebetu'l-'Asriyye, 1966).
- Hasan, 'Abbâs, en-Nahvu'l-vâfi, (Kâhire: Dâru'l-Ma'ârif, 1973).
- Haşimî, Ahmed, Cevâhiru'l-Belâga fi'l-me'ânî ve'l-beyân ve'l-bedî, (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1994).
- İbn Hişâm, Ebû Muhammed Cemâluddin 'Abdullâh b. Yûsuf, _____, Şerhu katri'n-nedâ ve bellis-sadâ, thk. Muhammed Hayru Tuġme Halebî, (Beyrût: Dâru'l-M'arife, 2005).
- _____, Muġni'l-lebîb 'an kutûbi'l-e'arib, thk. 'Abdullatif Muhammed Hatîb, (Kuveyt: Turâsu'l-Arabî, 2000).
- Kazvinî, Ebu'l-Me'âlî Celaluddin el-Hatîb Muhammed, et-Telhis fi 'ulûmi'l-belâga, (Kâhire: Dâru'l-Fikri'l-Arabî, t.y.).
- Kurtûbî, Ebû 'Abdillâh Muhammed b. Ahmed el-Ensârî, el-Câmî li ahkâmî'l-Kur'ân, thk. 'Abdullâh b. 'Abdulmuhsin et-Türkî, (Beyrut: Muessesetu'r-Risâle, 2006).
- İbn Mâlik, Ebû 'Abdillâh Cemâleddin Muhammed b. 'Abdullâh, Şerhu't-teshîl li ibn Mâlik, (Cize: Mektebetu Hicr, 1990).
- Merâġî, Ahmed Mustafa, 'Ulûmu'l-belâga (el-beyân ve'l-me'ânî ve'l-bedî), (Beyrut: Dâru'l-Kutûbi'l-İlmiyye, 2002).
- Meydânî, 'Abdurrahmân Hasan Habenneke, el-Belâgatü'l-'Arabiyye, (Dimaşk: Dâru'l-Kalem, 1996).
- Râzî, Ebû 'Abdillâh Fahreddin Muhammed b. Ömer Fahreddin, et-Tefsîru'l-kebir (Mefâtihu'l-ġayb), (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1981).
- Sekkâkî, Ebû Ya'kûb Sirâceddin Yusûf b. Ebû Bekr b. Muhammed, Miftâhu'l-'ulûm, (Beyrut: Dâru'l-Kutûbi'l-İlmiyye, 1983).
- Sibeveyhi, Ebû Bişr 'Amr b. Osmân b. Kanber el-Hârisî, el-Kitâb, thk. Abdusselâm Muhammed Hârûn, (Kâhire: Mektebetu Hancî, 1988).
- Suyûtî, Ebû'l-Fadl Celâledin 'Abdurrahmân b. Ebî Bekr, _____ el-Behçetu'l-mardiyye fi şerhi'l-elfiyye, (Kûm: Mektebetu'l-Mufid, t.y.).
- _____ Hem'u'l-hevâmi' fi şerhi cem'i'l-cevâmi', thk. Ahmed Şemseddin, (Beyrut: Dâru'l-Kutûbi'l-İlmiyye, 1998).
- Tâbâne, Bedevî Ahmed, Mu'cemu belâgati'l-'Arabiyye, (Cidde: Dâru'l-Menâre, 1988).
- Teftezânî, Sa'deddin Mes'ûd b. Ömer b. 'Abdullâh, Muhtasaru'l-me'ânî, (İstanbul: yy., t.y.).
- Zemahşerî, Cârullâh Mahmûd b. Ömer b. Muhammed, el-Keşşâf 'an hekâiki ġevâmizi't-tenzîl ve 'uyûni'l-ekâvil fi vucûhi't-tevil, thk. 'Adil Ahmed 'Abdulmevcûd, Ali Muhammed Mu'avviz, (Riyâd: Mektebetu'l-Ubeykân, 1998).
- Fârisî, Ebû'l-Ali Hasen b. Ahmed b. 'Abdi'l-Ġeffâr, Kitâbu'l-idâh, thk. Kazım Bahru'l-Murcân, (Beyrût: 'Âlemu'l-Kutûb, 1996).
- İbnu'l-hâcib, Ebû 'Amr Cemâleddin Osmân b. Ömer b. Ebî Bekr, el-İdâh fi şerhi'l-mufassal, thk. Musa Benay Alilî, (Baġdad: Vizâretu'l-Evkâf veş-Şuûni'd-Diniyye, 1982).
- İbnu's-Serrâc, Ebû Bekr Muhammed b. Serî b. Sehl el-Baġdadî, el-Usûl fi'n-nahy, thk. 'Abdulhuseyn Fetilî, (Beyrut: Muessesetu'r-Risâle, 1985).